

Mõtisklusi Rilkest¹

Mari Tarvas

Alguseks

Prahast pärit Rainer Maria Rilke oli üks innovatiivsemaid 20. sajandi alguse luuletajaid, nagu viimases mahukamas Rilke-käsiraamatus kirjutab Manfred Engel (2004: 507), ent sellest hoolimata on ikka ja jälle kaheldud, kas ta üleüldse kuulub esteetilise modernismi autorite hulka. Üks osa klassifitseerimise probleemistikust on seotud modernismi mõiste eri tõlgendustega, sellest ehk olulisemgi on aga Rilke teoste interpretatsioonide hulk ja eripalgelisus. Müütilised seosed, (kristlik) religioon, aga ka tsivilisatsiooni- ja eriti tehnikakriitika on vaid mõned nendest telgedest, millele on Rilke loomingut sisu tasandil asetatud.

Samas kuulub Rainer Maria Rilke nende saksakeelsete kirjanike hulka, keda on enim püütud mütologiseerida. Ilmselt on ta selleks nii oma teoste, elu kui ka hoolika enesedisainimisega mitmeti põhjust andnud. Et aduda seda Rilke kuvandit, on üheks võimaluseks tutvuda praeguse aja populaardiskursusega, millest toon paar näidet.

Esimene lähenemine: „Alandlik Jumalale pühendumine aitas sel Austria kirjanikul tõlgendada inimese positsiooni kosmoses. Aste-astmelt tutvus ta nii ida-, põhja-, lääne- kui ka lõunapoolse Õhtumaa kultuuriga ja temast sai universaaleurooplane. [---] Rainer Maria tõlkis saksa keelde Michelangelo Buonarroti, Francesco Petrarca, Jens Peter Jacobseni, Elisabeth Barret-Browningi, Paul Valéry, Paul Verlaine'i, Stéphane Mallarmé ja André Gide'i teoseid [---]. Tema armastus oli pühendatud nõrkadele, nõtradele, vaestele, alandlikele ja vaiksetele, eeskätt noortele tüdrukutele ja lastele.” (Hoshis 1996; minu tõlge – M. T.) Samas allikas rõhutatakse ka Rilke olulisust luulekeele võimaluste laiendamisel, armastust ja surma tema loomingu peamiste motiividena. (Kas polnud ka Noor-Eesti üks sihte saada (universaal)eurooplasteks?)

Teine lähenemine: „Ta luuletas, et taluda elu. Vanemad saatsid 4. detsembril 1875 sündinud luuletaja sõjakooli. Tundlikule noorele mehele oli sealviibimine traumaatiline kogemus. Pärast lühikest kirjandusstudiumit Prahast ja Münchenis otsustas ta hakata kirjanikuks. Sealjuures oli ta võimetu elama ühes ja samas kohas. Ta eelistas sellele elu losside ja hotellide külalisena.” (Detering 2000; minu tõlge – M. T.)

Näiteid võib tuua ka varasemast ajast, näiteks aastast 1927: „Rilke tundub kauge mineviku vaimuna, niivõrd ebaaktuaalne ja mittekaasaegne on ta. [---] Praegu tundub Rilke küll väljaspool aega. Suurele hulgale on tema kunst õige kauge ja tume asi omas ilmast ärapöördumises, hapruses, teguvõimetus ja -tahtetus unistamises, meeolude võõrsuses, äärmises sensibilitedis, religioosites ja hämaruses; lisaks tema sagedane vormiline raskepärusus, sisu mitte kergesti

¹ Artikli valmimist on toetanud ETF grant nr 6150.

mõistetavus ja pikemat süvenemist nõudvus.” Need sõnad on vahetult pärast Rilke surma, 27. detsembril 1926 kirja pannud Artur Adson (1927: 81).

Nii Adsoni kui ka siia juhuslikult valitud praeguse aja vaimustatud Rilke-sõprade tekstidest tulevad välja motiivid, mida võeti juba kirjaniku eluajal väga tõsiselt: Rilke kui tundeline ja üksik kirjanik metsikus maailmas, Rilke kui pidetu ning ühtaegu äärmiselt keeletundlik nõtrade ja maha jäetud armastajate laulik, kellele on oluline Jumala otsing.

Mõnes mõttes on nendel arvamistel ehk alustki: 19/20. sajandi vahetuse autori Rainer Maria Rilke (1875–1926) elu oli algusest lõpuni kriis. Ta oli kodanlikus mõttes kindlustamata, hiljem kodumaatagi, elades kord siin, kord seal. Oma elu lõpuni keskendus ta luulele. Rilkele oli oluline avatus maailmale, asjaolu, mis paljudele tema kaasaegsetele osutus kättesaamatuks. Nii suutis ta mõningaid kaasaja sündmusi ehk selgemini mõista kui teised. Seistes väljaspool koolkondi ja klikke, adus ta nii oma ajastu ohtusid kui ka võimalusi, ammutas nendest inspiratsiooni oma tööle, samas leidis ka maise elu ja surma kui kõige oleva osa jaatuse, suutis jaatada ja ülistada olevat. Kirjandusteadus on teda seostanud ka eksistentsialismiga.

Stiililiselt on Rilkel mitmeid prantsuse sümbolismi ja laiemalt prantsuse kultuuri mõjutusi. Tema varast luulet seevastu seostatakse peaaegselt impressionistliku juugendstiiliga, millest ta loobus Pariisis ja püüdis seejärel oma varase loome pehmuse ja hämaruse asendada uue plastilise ja maalilisema, ent intensiivsema stiiliga. Need püüdlused kajastuvad näiteks 1905. aastal ilmunud teoses „Tunniraamat” („Das Stundenbuch”), milles prantsuse mõjude kõrval on olulised ka vene motiivid.

Rilke loomeprintsiibid teravdusid veelgi, kui ta töötas Auguste Rodini juures: need muutusid rangemaks, ehk ka modernsemaks. Sõnaline täpsus hakkas seostuma vaatamise täpsusega, luuletuses muutus oluliseks kirjeldatava olemuse esile toomine. Taolist sõnalist ja pildilist täpsust võib leida näiteks Rilke niinimetatud objektiluules, kogus „Uued luuletused” („Neue Gedichte”, 1907/1908); aga ka proosas, eeskätt 1910. aastal ilmunud teoses „Malte Laurids Brigge ülestähendused” („Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge”). „Malte” fragmentaarne struktuur põrpis omas ajas. Näiteks on Adson seda üht varaseimatest saksakeelsetest, praegu modernismi alla liigitatavatest romaanidest kirjeldanud järgmiselt: „„Ülestähendused”, see kompositsioonilt vormitu ja pude teos, sisaldab rohkesti lõdvalt seotud meeleolusid, varjundeid, psühholoogilisi eriskummalisusi ja unelmaid, mis oleksid kohasemad üksikuisse luuletusisse valatuina.” (Adson 1927: 86.)

Oma viimasel loomeperioodil, mille kulminatsiooniks olid kogud „Duino eleeegid” („Duineser Elegien”) ja „Sonetid Orfeusele” („Die Sonette an Orpheus”), mõlemad ilmunud aastal 1923, arendas Rilke välja väga omanäolise stiili, mis viitab antiiktraditsioonile. Oma isepäise keele, julgete metafooride ja raskesti mõistetava sümboolikaga, kõrge intertekstuaalsuse tasemega kuuluvad need kahtlemata uuema saksa kirjanduse kõige hermeetilisemate tekstide hulka. Kõrge luule vormis püüab Rilke siin väljendada uusaja inimese eksistentsiaalseid probleeme, väljendada inimest ilmselt väljaspool konkreetseid religioosseid süsteeme.

Ingel, hirmuäratav ja samas piire ületav kuju, on eleeegiate keskseid figuure; objektile suunamata ja seega absoluutne armastus, elu ja surma piire hülgev ilmakäsitlus on olulised motiivid. Orfeuse kombel ülistab Rilke nendes tekstides olevat. Uurijad, aga ka lihtsalt Rilke austajad on tema loomingut käsitledes rõhutanud filigraanset ja uuenduslikku keelekasutust, luulevormi tunnetust, keele musikaalsust (vt nt Storck 2004: 1–26).

*

Mingis plaanis on Rilke areng sellisena vahest paralleelnegi Noor-Eestiga, ehkki sihiasetused ja kontekst on sootuks erinevad. Ka Rilke murrab 19/20. sajandi vahetuse järel välja saksa-slaavi kultuuride ringist ja asub enese jaoks avastama uusi, sealhulgas Skandinaavia ja Prantsusmaa suunal. Tuntud Rilke-uurija Donald A. Prater pealkirjastab Rilke eluloo² kolmanda peatüki „Pariis, Rooma ja Rootsi 1902–05” (Prater 1989: 215jj). Samasse perioodi jääb ka aeg, kus Rilke pühendas kirjanduse kõrval suurt tähelepanu moodsale kujutavale kunstile, näiteks Rodini ja Cézanne’i loomingule. Siiski ei ole Rilke ilmsesti Noor-Eesti jaoks just kõige huvipakkuvam eeskuju, ehkki Noor-Eesti ajakirjas võib üksikuid viiteid temale leida.

Retseptsioon: „Lugu kornet Christoph Rilke armastusest ja surmast”

Vaieldamatult avaldas Rilke teostest aastakümnete vältel suurimat mõju proosaluuletus „Lugu kornet Christoph Rilke armastusest ja surmast” („Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke”) – teos, mida tänapäeval üsna vähe tuntakse. Siit tulenes osalt ka arusaam, milline oli Rilke kirjanikuna, muu hulgas ka uurijate arvates alusetu legend luuletaja aadlipäritolust. „Kornetist” on saksa keeles nüüdseks ilmunud üle miljoni eksemplari ning uurijad on rõhutanud, et teos ei olnud mitte üksnes laia levikuga, vaid sai suisa kultusobjektiks (vrd Braungart 2004: 211). Mõlemas maailmasõjas võis seda õhukest vihku leida saksa sõdurite ranitsatest. Ilmselt tabas see teos midagi ajastule eriomast.

Proosaluuletus kujutab aastat 1663 või 1664 ning protagonist Christoph Rilket, verinoort lipnikku ratsutmas väikese sõjasalga keskel sõtta türklaste vastu. Tekst on kirjutatud rütmilises proosas, täis erootilisi ja surmamotiive. Ratsutatakse läbi pusta, õöl peatutakse külalislahkes lossis. Hommikul ründavad vaenlased, ent kornetit ei ole kuskil. Ta on veetnud öö krahvinna seltsis ja peab esmalt lipu lossist päästma. Alles siis viskub ta paganatest koerte sekka: „Aga kui nüüd lained tema tagant kokku löövad, on need jällegi aiad, ja kuusteist kõverat mõõka, mis talle vastu hüppavad, kiir-kiirelt, see on pidu” (Rilke 1927: 33).

Selline sõdurisurma patriootiline ülistus võtab tänapäeval ehk mõneti nõutuks, ent on mõistetav *fin-de-siècle*’i kontekstis. „Kornet” on maneristlik tekst, arhailine keelekasutus viitab idealiseeritud modernismieelsele seisundile. Samas sarnaneb see kõrgkirjanduse ja kitši piiril mängiv

² Pealkirjaga „Ein klingendes Glas. Das Leben Rainer Maria Rilkes”, inglise keeles algselt „A Ringing Glass. The Life of Rainer Maria Rilke” (1986).

proosaluuletus nii kroonikaga, viidates otsekui realselt toimunule (täpne dateering, koht), kui ka arhetüüpsete kogemuste (armastus ja surm) kajastusega.

Proosaluuletusest „Lugu kornet Christoph Rilke armastusest ja surmast” on olemas mitu varianti, esimene neist valmis 1899. aastal. Rilke redigeeris luuletust 1904. aastal, seejärel avaldas selle Praha ajakirjas Deutsche Arbeit. Kolmas, raamatukujuline versioon valmis 1906. Tegemist on Rilke kahe Venemaa reisi vahelisse aega kuuluva tekstiga, mille retseptiooni esimene kõrghetk jäi just Noor-Eesti perioodi.

Millised tõlgendusvõimalusi see sugestiivne uusromantiline tekst on võimaldanud, saab ehk näidata Bertold Schulze 1921. aasta kirjutise „Rilkes „Cornet”” varal: „Et austria poeet suutis tabada kõige põgusamaid asju, kõige hellemaid varje pildil ja õrnemaid hingevälalisi, „maalida väikese suureks”, näitab ta „Tunniraamat”. „Kornetis” aga teeb ta näiliselt võimatu teoks; ta kätkeb ühte teosesse verivärsket ja mullaraske suurima ajalise hõlmavusega sündmuse.” (Schulze 1974: 203; minu tõlge – M. T.)

Retseptioonist laiemalt

Juba eluajal oli Rilkel eriti daamide hulgas ohtralt austajaid. Varsti pärast luuletaja surma kiideti Rilke aga üles, ülistati teda prohvetiks ja lüüriliseks hingekarjaseks. Seejuures vaikiti maha tema loome- ja mõttemaailma vastuolud. Nii osutus võimalikuks ülendada Rilke otsekui moodsa aja Orfeuseks. Muu hulgas kütkestasid Rilke teosed eri kogudusi ja sektet, ehkki Rilke ise on sageli püüdnud tõmmata piiri enese ja kristluse vahele. Sellise Rilke-käsitluse üks näiteid oleks Stefan Zweigi raamatus „Eilses maailmas” („Die Welt von Gestern”) leiduv meenusus, mida on eesti keeldegi tõlgitud kahel korral (vt nt Zweig 1988). Rilket on peetud ka „viimaseks luuletajaks” (vrd Bauer 1998: 5), kellekski, kes on suutnud viia saksa luule täiuslikkuseni.

Rõhutatud on ka tema sakslust, tema kangelaslikku võitlust, aristokraatlikkust, tundlikku natuuri. Erinevate riikide retseptiooni tendentsed kajastades sedastatakse ikka, et tähelepanu on pööratud peaaegu alikult mõnedele Rilke luulekogudele, eeskätt „Tunniraamatule” ja „Uutele luuletustele”, kuna „Malte” ja hilised luuletused ei ole kunagi eriti suuri hulki haaranud ja on jäänud pigem väiksema ringi lugemisvaraks. Ikka ja jälle on teadlased ja tõlkijad üritanud rääkida just Rilke hilise loomingu väärtustest, uurinud „Sonette”, „Eleegiaid” ja „Maltet” – ent siiski on Rilke varasem looming see, mis on kõitnud lugejaid.

Mis puutub Rilke mõjusse kirjandusele, siis on ilmne, et ta on inspireerinud paljusid autoreid nii saksakeelses ruumis kui ka teistes maades. Saksakeelsete autorite seas mainitakse Rilke mõjutusi näiteks Stefan George, Robert Musili, Max Frischi, Hermann Brochi ja Hermann Hesse, aga ka näiteks Thomas Bernhardi ja Josef Weinheberi puhul.

Eestiski on Rilket loetud juba 20. sajandi algusest. Ka Noor-Eesti kontekstis võib leida viiteid tema loomingule. Ent Rilke ei ole siin keskne. Kui vaadata näiteks Noor-Eesti albumeid, võib saksa keeleruumist leida viiteid hoopis Peter Altenbergile ja Stefan Georgele. Johannes von Guenther ei loetle oma artiklis „Luuletaja, kriitiker ja publikum” tuntuimate Saksamaa luuletajate seas Rilket

(Guenther 1910: 42). Bernhard Linde aga leiab samas Noor-Eesti ajakirjas Ernst Ennol mõjutusi nii Rilkelte kui ka (Rilkelegi oluliselt) Maurice Maeterlinckilt (Linde 1910/11: 97): Ennogi ei otsivat ilu mitte tegudest, vaid sõnadest ning Ferdinand Bergmanni raamatukauplus soovitab teiste raamatute seas ka Rilke luulekogu „Die frühen Gedichte”. Noor-Eesti ajakirjas toob Bernhard Linde artiklis „Esteetiline maitsemine” näiteks „iseseisvatest assotsiatsioonidest ja nende nõiduslike jõu poole kalduvusest” Rilke luuletuse „Meine frühverliebten Lieder”, samuti kogust „Die frühen Gedichte” (Linde 1910/11: 434). Siin leiab kinnitust, et Rilkest – nagu ka mujal maailmas – loeti toona pigem varaseid teoseid, neid, mille pildikeele modernsus ja vormiline uudsus ei olnud veel silmatorkavad, kus oli palju kauneid sõnu, uusromantiliselt otsinguid, ent veel vähe vormi.

Näib, et tõeline Rilke-vaimustus jõudis Eestisse pisut hiljem ja seda tuleb seostada eriti Marie Underi ja Artur Adsoniga. Rilke looming juurde on tõlkijana ikka ja jälle tagasi tulnud just Under. Adsoni sulest pärineb ka ulatuslikum – eelnevalt tsiteeritud – Rilke loominguga kajastus eesti keeles. See on nekroloog kirjanikule, ülistuslaul ja siiski ka analüütiline tekst. Ja ehkki Adson ei ole faktooloogias kaugelki täpne, lähtub oma arutluses suurel määral ka alguses mainitud populaarsest, idealiseerivast Rilke-diskursusest, on pigem vaimustatud austaja kui analüüsija, sisaldab tema Rilke-käsitus tõlgenduslikul pinnal huvitavaid tähelepanekuid.

Hiljem on Rilket lugenud/austanud/tõlkinud teiste seas Aleksis Rannit, Ain Kaalep, Ants Oras, Mati Sirkel ja paljud teised ning kõik nad on Rilke-kuvandit Eestis oluliselt laiendanud. Lisaks varastele luuletustele on tõlgitud ja tänuiliku lugejaskonna leidnud „Malte Laurids Brigge”, „Duino eelegiad”, sonetid, mitmed kirjadki. Siiski tuleb esile tõsta mõningaid luuletusi, mis Rilke retseptiooni bibliograafia (Tarvas 1995: 104–114) järgi (kuni aastani 1993) on ka Eestis pälvinud ikka ja jälle tõlkijate huvi, nende seas „Panter” ja „Sügislaul”.

Kirjandus

- Adson, Arthur** 1927. Rainer Maria Rilke. – Looming, nr 1, lk 81–86.
- Bauer, Arnold** 1998. Rainer Maria Rilke. Überarb. Neuauflage. Berlin: Colloquium.
- Braungart, Wolfgang** 2004. Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke. – Rilke-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung. Unter Mitarbeit von Dorothea Lauterbach. Hrsg. Manfred Engel. Stuttgart, Weimar: Metzler, lk 210–215.
- Detering, Rainer** 2000. Welt chronic.de. Biografien A–Z. Rainer Maria Rilke (1875 bis 1926 nach Christus). – <http://www.weltchronik.de/bio/cethegus/r/rilke.html> (15.09.2008).
- Engel, Manfred** 2004. Rilke als Autor der literarischen Moderne. – Rilke-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung. Unter Mitarbeit von Dorothea Lauterbach. Hrsg. Manfred Engel. Stuttgart, Weimar: Metzler, lk 507–528.
- Guenther, Johannes von** 1910. Luuletaja, kriitiker ja publikum. (Mõtted Stefan George puhul). – Noor-Eesti, nr 1, lk 38–43.
- Hoshis** 1996. Museum Online. Museum-Online-Arhiv 1996. Rainer Maria Rilke. – <http://www.museumonline.at/1996/schulen/pinka/rilke.html> (15.09.2008).

- Linde, Bernhard** 1910. E. Enno uued luuletused. – Noor-Eesti, nr 1, lk 96–99.
- Linde, Bernhard** 1910/11. Esteetiline maitsemine. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 429–440.
- Prater, Donald A.** 1989. Ein klingendes Glas. Das Leben Rainer Maria Rilkes. Eine Biographie – Aus dem Englischen Fred Wagner. München, Wien.
- Rilke, Rainer Maria** 1927. Gesammelte Werke IV. Schriften in Prosa. Erster Teil. Cornet Christoph Rilke. Geschichten vom lieben Gott. Prosafragmente. Auguste Rodin. Leipzig: Insel Verlag.
- Schulze, Bertold** 1974. Rilkes „Cornet“. – Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke. Textfassungen und Dokumente. Frankfurt am Main, lk 202–207.
- Storck, Joachim W.** 2004. Leben und Persönlichkeit. – Rilke-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung. Unter Mitarbeit von Dorothea Lauterbach. Hrsg. Manfred Engel. Stuttgart, Weimar: Metzler, lk 1–26.
- Tarvas, Mari** 1995. Ein Wort will ich Dir schenken. Zum Briefwechsel von Rainer Maria Rilke und Marina Cvetaeva. Philosophische Fakultät der Universität Tartu. Magistr töö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond.
- Zweig, Stefan** 1988. Eilne maailm. Eurooplase mälestused. Tlk J. Kross. Tallinn: Eesti Raamat.
-

Mari Tarvas – Tallinna Ülikooli germanistika professor. Avaldanud autobiograafia-alaseid artikleid ja käsitlusi Rilkest, Keyserlingist, Dodererist, Ivaskist ning austria kirjandustest ja selle tõlgetest eesti keelde. Tõlkinud eesti keelde mitmeid filosoofilisi ja teaduslikke tekste.

E-post: mari.tarvas@tlu.ee, savrat@hot.ee